

Necîb El-Kilânî'nin Leyâlî Türkistân Adlı Romanındaki Deyimlerin Yapı ve Anlam Bakımından İncelenmesi

A Study of the Idioms In Necîb El-Kilânî's Novel Leyâlî Turkistan In Terms of Structure and Meaning

Dr. Fatma Betül ASLAN

Millî Eğitim Bakanlığı, Keçiören Anadolu İmam Hatip Lisesi, Ankara, Türkiye
Ministry of National Education, Keçiören Anatolian Imam Hatip High School, Ankara, Turkey
beycabetul@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5589-3796

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 28.04.2022
Kabul Tarihi / Accepted : 16.05.2022
Yayın Tarihi / Published : 23.05.2022
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Haziran / June
Cilt / Volume: 4 • Sayı / Issue: 1 • Sayfa / Pages: 161-176

Atıf / Cite as

ASLAN, F. B. (2022). Necîb El-Kilânî'nin Leyâlî Türkistân Adlı Romanındaki Deyimlerin Yapı ve Anlam Bakımından İncelenmesi. *AHBV Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi*, 4(1), 161-176.

Doi: 10.54132/akaf.1110740

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın Hakkı / Copyright®

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi uluslararası, bilimsel ve hakemli bir dergidir. Tüm hakları saklıdır.
Ankara Hacı Bayram Veli University, Journal of Mediterranean Basin and African Civilizations is an international, scientific and peer-reviewed journal. All rights reserved.

Öz: Deyimler dilin önemli unsurlarından olup, deyimlerin olmayışı, dilde eksikliğe yol açar. Bireyler günlük yaşamlarında farkında olmadan onlarca deyim kullanmaktadır. Deyimler sayesinde, kişiler kendilerini, duygularını daha rahat aktarabilmekte, az şey ile çok şey söyleyebilmektedirler. Bu durum deyimsiz bir dilin olamayacağı gerçeğini göstermektedir. Deyimlerin çıkarıldığı bir dil, sıg, yavan bir dil olmaktan öteye geçemeyecektir. Deyimler içinde buldukları toplumun kültürünü yansıtmaktadır. Bundan dolayıdır ki bir deyim, kültürü bambaşka bir toplumun dilinde farklı şekillerde ifade edilebilir. Öte yandan gelenek-göreneği, coğrafi koşulları ve dini aynı veya yakın olan toplumların deyimlerinin de birbirine benzediği görülmektedir. Deyimlere edebî eserlerde ve özellikle de romanlarda sıklıkla rastlanır. Zira deyimler anlatıma güzellik katan unsurlardan olup, bir anlatımı vezic şekilde ifade edebilmeyi sağlamaktadır. Çalışmanın konusu olan Leyâlî Türkistân adlı romanda da deyimlere rastlanış ve bu deyimlerin yapı ve anlam bakımında incelenmiştir. Çalışmada, romanda geçen deyimler isim

cümlesi olanlar, fiil cümlesi olanlar ve de söz öbeği olan deyimler olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yazın, Roman, Deyim, Necîb El-Kilânî, Leyâlî Türkistân

Abstract: Idioms are one of the important elements of the language, and the absence of idioms leads to a deficiency in the language. Individuals use dozens of idioms in their daily lives without realizing it. Thanks to idioms, people can express themselves and their feelings more easily, and they can say a lot with little. This situation shows the fact that there cannot be a language without idioms. A language in which idioms are extracted will not go beyond being a shallow and flat language. Idioms reflect the culture of the society they live in. Therefore, an idiom can be expressed in different ways in the language of a different society. On the other hand, it is seen that the idioms of societies that have the same or close tradition, geographical conditions and religion are similar to each other. Idioms are frequently encountered in literary works and especially in novels. Because idioms are one of the elements that add beauty to the expression, and they enable to express an expression concisely. Idioms were also encountered in the novel *Leyâlî Turkistan*, which is the subject of the study, and these idioms were examined in terms of structure and meaning. In the study, the idioms in the novel were examined under three headings as noun phrases, verb phrases and phrases.

Keywords: Literature, Novel, Idiom, Necîb El-Kilânî, Leyâlî Türkistân

Giriş

Dil insanların iletişim aracı olup, insanoğlunun varoluşundan bu yana gelişerek günümüze kadar gelmiştir. Gelişimiyle birlikte diller, uzmanların bir inceleme alanı olmuş ve anlam bakımından araştırılmıştır. Zaman içerisinde deyimler ve atasözleri dil bilimcilerin ilgisini çekmiş ve geçmişten bu yana bu alanda birçok kitap kaleme alınmıştır.

Dilin kendi kültür, gelenek ve göreneklerini yansıtan deyimler dilin önemli zenginliğidir. Deyimler bize az kelime ile çok şey kastederek olayları veciz bir şekilde anlatma olanağı sağlamaktadır. Bir dile hâkim olabilmek için o dilin deyimlerine de hâkim olmak gerekmektedir. Dilin deyimlerini bilmemek, anlam kargaşasına ve yanlış anlaşılmalara sebep olabilmektedir. Zira deyimler tek tek kelime anlamlarıyla değil, bir bütün olarak anlam taşımaktadır.

Deyimler her dilin kendi kültür, yaşayış biçimi ve gelenek-göreneklerine has olduğu için bir kültürde bulunan öğelerin başka bir kültürde bulunmaması olası bir durumdur.

Edebi eserler, özellikle de romanlar deyim kullanımının çok görüldüğü metinlerdir. Bu tür metinleri çevirirken deyimlerin farkında olup, ona uygun bir çeviri yöntemini kullanmak doğru bir çeviri yapmak açısından önemlidir.

Çalışmanın konusu olan deyimler hakkında bilgi verilecek ve deyimler yapı ve anlam bakımından incelenecektir. Çalışmanın amacı Necib el-Kilânî'nin 'ليلاي' 'تركستان' 'Türkistan Geceleri' adlı romanında yer alan deyimlerin incelenmesidir.

Deyim

Günlük hayatta ve yazılı alanda kullanımı yaygın olan deyimler dilin önemli bir parçasıdır. Deyimlerin günlük hayatta farkında olmadan sıklıkla kullanıldığı, hatta bir deyimi ifade etmek için başka bir deyim kullanıldığı dahi görülmektedir. Deyimler sayesinde dil daha akıcı ve güzel bir şekilde kullanılabilen, aynı zamanda deyimlerle kişinin kendini daha etkili ifade ettiği, deyimlerin toplumun gelenek ve göreneklerini, yaşayış şeklini hatta coğrafi özelliklerini yansıttığı ve bir kültür ürünü olduğu bilinmektedir.

Demirezen (1991: 117) deyimle ilgili şöyle demiştir; 'Her kültür, kendi değerlerini sözcüklerin içine saklar. Deyimler de kültürün ürünüdür.' Dili zenginleştiren deyimler sayesinde kişi karşısındaki kişiye anlatmak istediğini daha etkili bir şekilde aktarabilir. Deyimsiz bir dil, kuru ve yavan bir ifade olmaktan öteye gidemez (Pala, 2008: 7). Ayrıca dilin vazgeçilmez, olmazsa olmaz söz varlıkları olan deyimler anadilde öğrenilmiş değil, edinilmiş söz varlıklarıdır (Topçu, 1999: 174).

Deyimler yaşayan unsurlar olup, toplumun zaman içerisinde değişmesiyle beraber değişkenlik gösterebilen, dile zenginlik katan, kısa sözlerle çok şey ifade etme özelliğine sahiptir. Eski dönemlerde deyim kelimesi kullanılmamış, deyim yerine 'ıstılah' ve 'tabir' kelimeleri gibi genel kullanışlar tercih edilmiştir. Fakat 'tabir' kavramı, tek sözcükten oluştuğu için deyim tanımının dışında kalmıştır. Çünkü deyim en az iki kelimedenden oluşmaktadır (Hatiboğlu, 1972: 195). Bu karmaşık durumun önüne geçebilmek için Türk Dil Kurumu tarafından 1935 yılında yapılan çalışmada 'ıstılah' ve 'tabir' yerine deyim kelimesinin kullanılması için teklifte bulunulmuştur. Zaman içinde deyim kelimesi benimsenmiş ve günümüzde de kullanılmaya devam edilmiştir (Sinan, 2008: 2). Deyimler geçmişte, atasözleri gibi söyleneni bilinirken, zamanla anonim bir yapıya bürünmüştür.

Dilin temel yapıtaşlarından olan deyimlerin birtakım özellikleri bulunmaktadır. Bu özelliklere değinmek deyimleri anlayabilmek için önemlidir. Deyimlerin bir özelliği, yöreden yöreye farklılık gösterebilmesidir. Bir yörenin kullandığı ağızdan dolayı deyim kullanılış biçimi değişebilmektedir (Gümüştam, 2012: 361). Aksoy (2015: 45) bu tür deyimlere örnek olarak *çenesi düşük* deyimini vermiş, bu deyim, bazı yörelerde *çenesi çürük* olarak kullanıldığını belirtmiştir. Başka bir örnek olarak *göz ucuyla* deyiminin, *göz kuyruğuyla* kullanımına rastlandığını söylemiştir.

Deyimlerin bir diğer özelliği; gerçek anlamlarıyla kullanılabildikleri gibi çoğunlukla mecaz anlamda kullanıldığı görülmektedir. *Çantada keklik, güngörmüş ve püsküllü bela* deyimleri mecaz anlamlı deyimlere, *yükte hafif pahada ağır, iyi gün dostu ve âdet yerini bulsun* deyimleri de gerçek anlamlı deyimlere örnek olarak verilebilir (Aksoy, 2015: 43).

Deyimler cümle içinde yerleri değiştirilemez (Aksoy, 2015: 38). Değiştirilirse o ifade deyim olmaktan çıkıp, sıradan bir cümleye dönüşebilir. Örneğin *biz leblebi deyinceye kadar pazar savrulur* deyimini, pazar savrulur biz leblebi deyinceye kadar şeklinde değiştirilemez.

Deyim içerisinde bulunan kelimeler temel anlamda olsalar dahi, bir araya geldiklerinde mecaz anlam oluştururlar (Gümüştam, 2012: 359). Bundan dolayı kelimelerin yerleri değiştirilirse, deyim içindeki sıralamanın bozulmasıyla mecaz anlam olmaktan çıkarlar (Gümüştam, 2012: 361). Bir başka deyişle deyimlerdeki kelimelerin yerleri değiştirildiğinde, kelimelerin bir araya gelmesiyle oluşan mecâzi anlam da bozulmuş olur.

Aksoy da (2015: 39) bu tezi desteklemiş, deyimleri, biçim ve kavram özellikleri olarak ikiye ayırmıştır. Biçim özellikleri olarak; kısa, özlü söz varlıkları olan ve en az iki sözcükten oluşan deyimlerin kalıplaşmış ifadeler olduğunu ve bir kelimenin yerine eş anlamlı dahi olsa başka bir kelime getirilemeyeceğini belirtmiştir. Bu özellik deyimlerin kalıplaşmış yapıda olduğunu göstermektedir.

Öte yandan Sinan (2009:2005-2006) konuyla ilgili; deyimlerin yerlerinin değiştirilmesinin mümkün olmadığını, fakat deyimlerde bulunan bazı kelimelerin eş anlamlarıyla kullanılabildiklerini söylemiştir. Değiştirilebilen kelimelerin sınırlı olduğunu da eklemiştir. *Kara kara/kötü kötü düşünmek* veya *curcunaya çevirmek/döndürmek* gibi örnekler vermiştir.

Deyimler birlikte kullanıldığı sözcüklerle bir bütün oluşturmuştur. Bundan dolayı deyimlerin sözdiziminde herhangi bir değişiklik yapılamaz. Örneğin *eli aştta gözü oynaşta* deyimini, *gözü oynaşta eli aştta* şeklinde değiştirilemez.

Ayrıca deyimden herhangi bir kelime çıkarılması durumunda da deyim yapı bozulur. Örneğin *gözüne dünya görünmemek* deyiminden, 'gözüne' kelimesi çıkarılıp 'dünya görünmemek' şeklinde kullanıldığında, istenilen anlam verilmemiş olur. Deyimden kelime çıkarıldığı takdirde, deyim vermek istediği asıl mânâ verilemez. Tam tersine deyime herhangi bir kelime de eklenemez. Örneğin *ocağı yıkılmak* deyiminin, ocağı yıkılarak dağılmak şeklinde söylenmesi uygun olmaz.

Ayrıca deyimler kurulduğu kipte sabit kalır. Bir başka deyişle kipi değişmeyen deyimlerin varlığından da söz etmek mümkündür. Örneğin *taş çatlamak* deyimini

cümle içinde yine aynı kipte kullanılır. Taş çatlasa 10 kişidir bu elitler ve liseci felan değildirlir (Gümüştam, 2012: 361).

Deyimlerin bir başka özelliği ise, mübalağa (abartma) içermesidir. Mübalağa, deyimlerde sıkça kullanılır. Mübalağa, deyimlerdeki anlatımı daha çekici hale getirmek için kullanılır. Örneğin *etekleri zil çalıyor* deyimini çok sevinen bir insanı anlatmak için kullanılan ve abartı içeren bir ifadedir. Mübalağa içeren deyimlere; *devede kulak, denizde damla, burnundan kıl aldırılmaz, burnu düşse almaz* örnekleri de verilebilir.

Deyimler, aynı zamanda evrensel nitelik taşır. Örneğin *Varsa pulun, âlem kulun* deyimini bu özelliktedir. Para tüm dünyada gücün simgesi olduğu için bu deyim evrensel bir nitelik taşımaktadır (Yiğitoğlu, Yalçınkaya, 2016: 1661).

Dilde önemli yeri olan, geçmişi uzun yıllara dayanan deyimlerin çıkış noktaları konusunda ise çeşitli görüşler mevcuttur. Bu görüşler: Toplumların gelenekleri, göreneklere, inanışları ve batıl inançları, hayvan tepkilerinden doğan benzetmeler, insan aza adları, renk adları, sayılar, insanın psikolojik ve fiziksel durumları, duyguları, yaşantıları, çevreye karşı tutumları ve değerlendirmeleri ile başka bir dilden çeviri yolu ile ortaya çıkanlar olarak sıralanabilir (Lurati, 2002; Czerwińska, 2005, Aktaran Güneş, 2008, s.34). Pala (2008, s.7) deyimlerin ortaya çıkışını, kişilerin anılarından, hikâyelerinden kaynaklandığını belirtmiştir.

Çotuksöken (2004: 83) ise bazı deyimlerin Nasrettin Hoca ve Bektaşî fıkralarından, halk arasında yaşanan olaylardan, masallardan, efsanelerden ve çeviri sonucu elde edilen söz varlıklarından meydana geldiğini ifade etmiştir.

Necib el-Kilânî

Necib el-Kilânî, 1931 yılında çiftçi bir ailenin çocuğu olarak Mısır'ın el-Garbiyye iline bağlı olan Şarşâba köyünde doğmuştur (Tasa, 2004:15). Yazarın çocukluğu köyünde geçmiştir. Dedesi dört yaşındayken onu dini ve müspet ilimlerin öğretildiği köy okuluna yazdırmış, orada eğitim görmüştür. Yedi yaşında köyü Şarşâba'daki ilkokula devam etmiştir. İlkokuldan sonra Tanta'daki dini ilimlerin verildiği Ezher lisesine gitmek istemiştir. Hatta bu okul için hazırlığını yapmış ve hafızlığını tamamlamak üzere olduğu halde, dedesi orada okumasına izin vermemiş, onu Amerikan lisesine yazdırmıştır. Dedesi, İngilizceyi iyi bir şekilde öğrenmesi için torununu Amerikan okulunda okutmak istemiştir. Yazarın daha küçük yaşlarda siyasete ilgisi vardı. Daha lisedeyken 1948 yılında İhvânü'l Müslimîn hareketine katılmıştır (el-Kilânî, 1985: c.I.: 11). Yazar küçük yaşlarda eser vermeye başlamış olup, ilk eseri 1949 yılında İhvân grubunun dergisinde yayınlanan 'Bejne Eydinâ' adlı kasidesi olmuştur. 1950'de Tanta'da liseyi bitirmiş, ilk kitabı

Nahve'l-ulâ adlı şiir kitabını 1950 yılında lise öğrencisiyken kendisi bastırmıştır. 1952 yılında Kahire'deki o dönemdeki adıyla 1. Faruk Üniversitesi tıp fakültesine kayıt olmuştur (Tasa, 2004: 15). Yazar, lise yıllarında olduğu gibi bu dönemde de İhvan grubunun faaliyetlerine aktif bir şekilde katılmaya devam etmiştir. Kılânî, haksızlık karşısında susmanın doğru olmadığını, haksızlığın önüne geçmek için gücü yettiğince mücadele etmek gerektiğini düşünüyordu. Bu doğrultuda köyü Şarşâba'daki mescitlere gidip hâlihazırdaki zulmün giderilmesi için insanları uyar-
mış, bu durumdan kurtulmanın tek yolunun da Kur'an ve sünnet yolu olduğunu vurgulamıştır. Üniversite öğrenimi boyunca öğrenimini gördüğü tıbbın dışında edebiyat, siyaset ve felsefe alanında da birçok eser okumuştur. İngilizce bilmesi, kendisine batı eserlerini yakından takip etme şansı vermiştir. Aynı dönemde *et-Tarik ila İttihadi'l-İslamî* adlı eserini yazmış ve yayınlanmıştır. Fakat o dönem yasaklı bir yazar olduğu için Mısır'da yayınlanmasına izin verilmemiştir. 1954 yılında İhvânü'l Müslimîn gurubuna üye olduğu için hapis haneye girmiş ve eğitim hayatı yarıda kalmıştır (el-Kilânî, 1994, c.IV: 7). On yıl mahkûmiyet cezası ile birlikte ağır işçiliğe mahkûm edilmiş, işkenceye maruz kalmış ve arkadaşlarına yapılan işken-
ceye şahit olmuştur (el-Kilânî, 1985: c.I: 179,180). Yaşadığı olaylardan esinlenerek siyasi hükümlülere yapılan işkenceyi konu alan hikâyeler yazmıştır. Hapishanede Muna, el-Mesâ adlı kısa hikâyelerini, Leyl ve Kudbân adlı romanını, et-Tariq ila İttihadi'l İslamî, el-İslamiyye ve'l-Mezahibu'l Edebîyye adlı eserini, Misak'a eleştiri ve asıl adı Havatiru Secîn fi İ'dil Umm olan, ancak el-Umm olarak değiştirilen kasi-
desini yazmıştır (el-Kilânî, 1994, c.IV: 7)

Yazar yaklaşık bir sene sonra sağlık sorunları nedeniyle tahliye edilmiştir, böylece yarıda kalan eğitimini sürdürebilme imkânı bulmuştur (el-Kilânî, 1985, c.II: 194). 1959 yılında Tıp fakültesinden diplomasını almış, uzmanlığını cerrahlık üzerine yapmış ve doktor olarak göreve başlamıştır. Yazar, sadece edebî alanda değil, felsefe ve kendi alanı olan tıp alanında da yazılar yazmıştır. Tıp fakültesinin senelik çıkardığı dergi yazar olarak kendisini seçmiştir. Cerrahlık uzmanlığını tamamladıktan sonra karısı ve çocuklarıyla zorunlu hizmetini yapmak üzere köyü Şarşâba'ya gitmiştir. Köyünde kaldığı süre zarfında *Ellezine Yahterikûn* adlı eserini yazmış ve köydeki görevi sırasındaki tecrübelerini yansıtmıştır (el-Kilânî, 1994: c.IV: 8-9).

Necip el-Kilânî, Necip Mahfûz'un (1911-2006) başkanlığındaki el-Harafîş ve ittihadu'l Kutup'un da içinde bulunduğu birçok kulübe üyeydi ve bu kulüplerin toplantılarına düzenli olarak katılıyordu (el-Kilânî, 1994: c.IV: 32).

1963 yılında *el-Yevmu'l-Mev'ud* adlı eserinin filmi çekilmiş, bu eser, 1973 yılın-
da radyoda dizi halinde yayınlanmıştır. Radyoda yayınlanan bir diğer eseri 1959-
1965 yılları arasında Mısır radyosunda *Fi'z-Zalâm* adlı eseridir.

Yazarın oğlu rahatsızlandığında, durumundan etkilenerek *Hikâyâtü't-Tabib* adlı kitabını el-Mi'tafu'l-Ebyad ve en-Nafize adlı hikâyelerini yazdı. Bu hikâyelerde, oğlunu, hastaların acılarının görülmesini sağlayan bir pencere olarak görmüştür (el-Kilânî, 1994: c.IV: 232).

5 Ağustos 1967'de İsraililerin açtığı savaş herkes gibi Necib ve ailesini de etkilemişti. Kaybedilen savaş sonunda hayal kırıklığı yaşanmaktadır. Bu sıralarda yazar *Rihletu illallah* adlı eserini yazmıştır. Savaştan sonra 1967 yılında yurtdışına çıkmak için alamadığı izni 1968'de almış ve Kuveyt'e gitmiştir. Oradan Birleşik Arap Emirlikleri'ne gitmiş, doktorluk görevini orada sürdürmüştür (el-Kilânî, 1994: c.IV: 234). Bütün hayatı mücadele ve direnişle geçen yazar hayatının son günlerinde ölümcül bir hastalığa yakalanmış 1995 yılında vefat etmiş, cenazesi Mısır'a defnedilmiştir

Leyâl-i Türkistân Adlı Romana Genel Bir Bakış

Leyâl-i Türkistan 1931-1951 yılları arasında Çinlilerin Türkistân'ı ele geçirmeye çalışmaları sürecinde yaşanan Çin ve onların işbirlikçileri Rus zulmünü gözler önüne sermektedir. Çinliler Türkistan'ı ele geçirme sürecinde Türkistanlıların dinini yaşamalarına izin vermiyor, bu duruma karşı çıkan herkesi işkenceyle yok ediyordu. Türkistan halkı hem bağımsızlıklarını kaybediyor, hem de kültür ve dinlerini yaşamalarına izin verilmiyordu. Çinliler kendi yaşadıkları sapkın hayatı Türkistan halkına dayatıyordu. Bütün bu olanları seyirci gibi izleyenlerin yanı sıra, bu haksızlığa direnip, bağımsızlıklarını tekrar kazanmak isteyen direnişçiler de vardı. Bu direnişçilerden biri Mustafa Murat Hazrettir. Roman, romanın başkahramanı Mustafa Murat Hazret adlı kişinin Mekke'de Necib el-Kilânî karşılaşmasıyla başlar. Mustafa Murat ve arkadaşları işgal edilen yerlerin geri kazanılması için rahat evlerini bırakıp, dağlara çıkıp, orada zor şartlarda direniş gösteriyorlardı. Zaman zaman zafer kazansalar da, tam bağımsızlık için gösterdikleri direniş yeterli gelmiyordu. Romanın bir diğer kahramanı Necmetulleyl'dir. İşgal sırasında, Çinliler Türkistan kadınlarıyla zorla evlenerek, bu halkı asimile etmek istiyorlardı. Necmetulleyl aslında Mustafa Murat Hazret'in nişanlısıdır. Mustafa Murat Hazret dağda çatışma içindeyken, Necmetulleyl Bavdin adında bir Çinliyle evlenmek zorunda kalmıştır. Bu durum, Necmetulleyl ile ilgili dedikodulara neden olmuştu. Necmetulleyl, mecburen durumu kabullenip, kendisiyle evlenmek isteyen Bavdin'e Müslüman olma şartıyla evlendi. Bu teklifi kabul eden Bavdin, Müslüman olduğunu kabul ettiğini ve işgalde herhangi bir dahlinin olmadığını söylese de, söylediklerinin tam aksini yapmaktadır. Bu durumu kabullenen, fakat oldukça bedbaht olan Necmetulleyl oturdukları sarayda, lüks içinde yaşasa da duruma alışmamaktadır. Bir gün saraya Mustafa Murat Hazret, hizmetçi olarak getirilir. Sarayda Necmetulleylle karşılaşır. Tekrardan Mustafa Murat Hazret ile karşılaşan Necmetulleyl

bir anlamda kendine gelir ve bu durumun bu şekilde devam edemeyeceğinin farkına varır. Bir gün yürüyüşe çıktıklarında kocasının söz verdiği gibi yaşamadığını öğrenir ve kocasını öldürür ve başkasının öldürdüğünü söyler. Bir müddet yas tutmuş gibi görüldükten sonra Mustafa Murat Hazret ile hazırladıkları planı uygulamaya koyar. Büyük bir davet verir ve orayı bombalarlar. Mustafa Murat ve Necmetulleyle evlenir ve dağlarda, Necmetulleyle hamile kalana kadar birlikte savaşırlar.

Mustafa Murat ve arkadaşlarının gösterdikleri direniş hareketleri ülkelerini bağımsızlığa kavuşturmak için maalesef başarılı olamadı ve bu uğurda nice değer şehit oldu. Bu duruma daha fazla dayanamayan Mustafa Hazret eşi Necmetulleyle ve oğluyla beraber Mekke'ye gidip, orada yaşarlar (el-Kilânî, 2012).

Leyâlî Türkistân Adlı Romanda Yer Alan Deyimlerin İncelenmesi

Arapçada deyim ve atasözün ayrı ayrı isimlendirilmemiş iki kavramı içine alan mesel kavramı kullanılmıştır (Doğru, 2011, s.14). 'Benzerlik' olarak tanımlanan mesel, önce belirli bir durum için, sonrasında ise genel durumlar için kullanılmıştır. Meselin en belirgin özelliği kısa öz ve kalıplaşmış sözler olmasıdır (Tdv, 2001). Başlangıçta bir arada kullanılan ve ayrı bir şekilde ele alınmayan ta'bir (deyim) kavramı, son zamanlarda ayrı ele alınarak, ta'bir sözlükleri hazırlanmıştır. Bu sözlüklerin en bilineni 2003 basım Muhammed ed-Dâvud'un Mu'cemu't-Ta'birî'l-İştîlâhî fî'l-'Arabîyyeti'l-Mu'âsıra adlı ve 2007 basım Vefa Fâid'in Mu'cemu't-Teâ'birî'l-İştîlâhiyye fî'l-'Arabîyyeti'l-Mu'âsıra adlı deyimler sözlükleridir. Çalışmada bu iki sözlükten yararlanılmıştır.

Çalışmada romanda yer alan yirmi deyim anlam ve yapı bakımından incelenmiş. İncelenen deyimlere isim cümlesi olanlar, fiil cümlesi olanlar ve sözcük öbeği olanlar olmak üzere üç ana başlık altında değinilmiştir. İsim cümlesi olan deyimler başlığı altında iki, fiil cümlesi olan deyimler başlığı altında on dört ve sözcük öbeği olan deyimler başlığı altında dört adet deyim incelenmiştir. Romanda geçen deyimler Vefa Fâid ve Muhammed Ed-Dâvud'un deyimler sözlüğünden tespit edilmiştir. Bu iki sözlükte bulunmayan deyimler, alanında uzman Araçlara sorularak, deyim olduğu tespit edilmiştir.

İsim Cümlesi Olan Deyimler

1.

(s.17) الصينيون يرون الزواج من بناتنا حقا لا غبار عليه

Deyim kelime kelime incelendiğinde لا olumsuzluk anlamı veren nefiy lamı, راجر kelimesi 'toz' anlamında عليه ise harf-i cer olup, kendisine bitişen zamirle bir-

likte 'üzerinde' anlamındadır. Sözlük anlamı 'üzerinde hiç toz yoktur' anlamında deyim anlamı şüphe götürmez, kuşku duyulmaz, anlamlarındadır. Deyimin sözdizimi (لا'nın haberi + لا'nın ismi + لا) şeklindedir.

Deyim herhangi bir durum karşısında en ufak bir şüphe duyulmayacağını anlatmaktadır. Türkçede bu deyim 'su götürmez' olarak kullanılmaktadır.

2.

يكن الصينيون يريدون أن يتحكموا الكلمات الله فلا مناص من الحرب (s. 18)

Romanda yer alan 'لا مناص' deyimini, kelime kelime incelendiğinde لا olumsuzluk anlamı veren nefiy lamı, مناص ise 'çare' anlamında olduğu görülmektedir. Deyim Dâvud'un (2003: 462) deyimler sözlüğünde 'مناص' olarak geçmektedir ve 'yapılması gereken şey' olarak tanımlanmıştır. Olumsuzluk edatı olan لا'nın gelmesiyle 'çare yok' anlamına gelmektedir. Bu ifade (لا'nın ismi) ögesinden oluşmuştur.

Bu deyim, herhangi bir durum karşısında yapılacak bir şeyin kalmadığını ifade etmektedir. Bu deyim Türkçede 'kaçış yok' olarak kullanılmaktadır.

Fiil Cümlesi Olan Deyimler

1.

لكن لا معنى لان نتظرحتى تفوت الفرصة(14)s.

تفوت kelimesi 'geçti, kaçtı' anlamına gelmektedir. الفرصة ise 'fırsat' anlamındadır. Deyimin bütün olarak sözlük anlamı 'fırsat kaçtı' anlamına gelmektedir. 'Fırsat kaçtı' deyimini artık yapılacak bir şey kalmadı anlamında kullanılmaktadır. Bu ifade deyimler sözlüğünde yer almayıp, deyim olduğu, alanında uzman Araçlara sorularak tespit edilmiştir. Deyim (fiil+fail) söz dizimden oluşmaktadır.

Bu deyim Türkçede birebir aynı kelimelerle çevrilebilen 'fırsatı kaçırmak' olarak kullanılmaktadır.

2.

انهم ينتهزون فرصة ضعفنا و هواننا و يحتشدون من حولنا (20)s.

Romanda yer alan deyim tek tek incelendiğinde انتهز fiili 'kapmak' anlamında, الفرصة ise 'fırsat' anlamındadır. Bütün olarak deyim bakıldığında 'fırsatı kapmak' anlamında olduğu görülmektedir. Deyim, 'uygun, elverişli bir zaman bulmak' anlamında kullanılmaktadır. İfade deyimler sözlüklerinde yer almayıp, deyim olduğu, alanında uzman Araçlara sorularak tespit edilmiştir. Söz dizim olarak incelendiğinde (fiil+fail) ögelerinden oluştuğu görülmektedir.

Türkçede bu deyim Arapçadaki deyimle yakın bir anlamla 'fırsat bulmak' olarak kullanılmaktadır.

3.

انظروا... لا يفل الحديد الا الحديد (s.16)

Deyim لا'nın olumsuzluk anlamında olduğu يفل fiilinin 'sıyırarak, çıkarmak' anlamında olduğu, الحديد kelimesinin 'demir' anlamında olduğu, الا ise istisna edatı olup, 'ancak' anlamında olduğu görülmektedir. Deyime bütün olarak bakıldığında; 'demir ancak demirden çıkarılır' anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Deyim, Ed-Dâvud'un deyimler sözlüğünde 'güç ancak güç ile elde edilir' olarak tarif edilmiştir (Ed-Dâvud, 2003: 466). Deyim (olumsuzluk edatı لا+ fiil+müstesna minh+istisna edatı+mustesna) öğelerinden oluşmaktadır.

4.

فسوف يشعل الثور هو الاخر
(s. 199)

Eserde geçen الثور يشعل ifadesi kelime kelime incelendiğinde يشعل kelimesinin 'yakıyor'anlamında, الثور kelimesinin ise 'devrim anlamında olduğu anlaşılmaktadır. İfade bütün olarak 'devrimi ateşlemek' anlamında kullanılmaktadır. İfade deyimler sözlüğünde yer almamasına rağmen deyim olduğu, alanında uzman Araplara sorularak tespit edilmiştir. Sözdizim olarak bakıldığında (fiil+fail) öğelerinden oluşmaktadır. Türkçede bu ifade, yukarıda da belirtildiği gibi 'devrimi ateşlemek' olarak ifade edilebilir.

5.

و كان .. لا بد أن أدفع الثمن.. كلنا يحب الحياة و يكره الموت
(s.16)

Romanda yer alan ifade tek tek incelendiğinde دفع kelimesi 'ödedi' anlamında, الثمن kelimesi ise 'ücret, bedel' anlamındadır. Deyime bütün olarak bakıldığında 'bedel ödemek' anlamında olduğu görülmektedir. Deyim için yapılan herhangi bir hatanın sonuçlarına katlanmak anlamında kullanılmaktadır denilebilir. Deyim Fâid'in deyimler sözlüğünde 'hatasının sonucunda ceza çekmek' olarak tanımlanmıştır (Fâid, 2007: 201). Sözdizim olarak bakıldığında deyim (fiil+fail+mefulün bih) öğelerinden oluştuğu görülmektedir.

Türkçede bu deyim 'bedel ödemek' olarak kullanılmakta ve deyim, Arapçada aynı kelimelerle ifade edildiği görülmektedir.

6.

أ برر تصرفاتي حسنا... أنا لا (s.110)

İfade kelime kelime incelendiğinde برر kelimesi 'arıtmak, temizlemek' anlamındadır. تصرفات ise 'davranışlar' anlamındadır. Deyime bütün olarak bakıldığında 'davranışları arındırmak' anlamına gelmektedir. Bir diğer deyişle davranışlarına mazeret üretmek anlamında olduğu söylenebilir. Deyim, deyimler sözlüklerinde yer almamasına rağmen deyim olduğu, alanında uzman Araçlara sorularak tespit edilmiştir. Deyim (fiil+fail+mefulün bih) ögelerinden oluşmaktadır.

Türkçede bu deyim yerine 'temize çıkarmak' deyimini kullanılabilir.

7.

سأرد حاطاً دق هفيس ناكى > قيفز دكم و زوجلا حاص لمنيب جرم و جرھ ناس: (s.66)
و...طباطضلا

İfade kelime kelime incelendiğinde ساد ise 'sardı, hakim oldu' anlamında, هرج ise 'fitne ve zulüm' anlamında kullanılmaktadır. Deyim bütün olarak ortalığı fitne ve ızdırap sardı anlamında olduğu görülmektedir.

مرج و هرج deyimi Ed-Dâvud'un deyimler sözlüğünde 'fitne ve ızdırap' anlamında tanımlanmıştır (Ed-Dâvud, 2003: 542). Deyim sözdizim olarak bakıldığında (fiil+fail) ögelerinden oluşmuştur. Türkçede bu deyim yerine 'fitne fesat' ifadesi kullanılabilir.

8.

اعتصمت بالصمت حاولت أن أتكلم فلم أستطع (s.109)

Bu ifadenin kelimeleri tek tek incelendiğinde; اعتصم kelimesinin ب harfi ceriyle kullanılıp 'tutunmak' anlamında olduğu, الصمت kelimesinin ise 'sessizlik anlamında olduğu görülmektedir. Ed-Dâvud'un deyimler sözlüğünde, bu deyim التزم الصمت 'sessizliğe tutulmak' olarak geçmektedir (Ed-Dâvud, 2003: 80). Deyim, sessiz kalmak anlamında kullanılmaktadır. Deyim (fiil+fail+meful (car+mecrur)) ögelerinden oluşmaktadır.

Türkçede bu deyim 'sessizliğe büründü' deyimiyile ifade edilebilir.

9.

يا الهي سقط خوجة نياز و الجنرال شريف وغيرها في قبضة العدو (s.79)

سقط ifadesi Ed-Dâvud'un deyimler sözlüğünde 'bir şeye düşmek' anlamında tanımlanmıştır. Deyim في harfi cerinden sonra farklı kelimelerle kullanı-

labilmektedir. Romanda kullanılan *قبضة العدو سقط في قبضة العدو* ifadesinde yer alan *قبضة* kelimesi 'el, avuç, yumruk' anlamındadır. Deyim bütün olarak 'birinin eline düşmek' anlamındadır. Deyim (fiil+fail+meful (car+mecrur)) öğelerinden oluşmaktadır. Türkçede bu deyim 'eline veya avucuna düşmek' olarak ifade edilebilir.

10.

قال القائد التركستاني ساخرا
فلتطهروا بلادكم أولا (s.160)

تطهروا kelimesi muzari fiil çoğul sigasında çekimlenmiş olup, fiilin başında bulunan *lamu'l emir (J)* den dolayı fiilin sonunda bulunan *nun* harfi düşmüştür. Kelime anlamı 'temizleyin' demektir. Ed-Dâvud'un deyimler sözlüğünde bu deyim mastar olarak yer almış ve 'temizlemek, yok etmek' anlamında tanımlanmıştır (Ed-Dâvud, 2003: 81). Romanda geçen *تطهروا بلادكم* ifadesindeki *بلادكم* 'ülkenizi' anlamındadır. Bütün olarak deyim 'ülkenizi düşmanlardan temizleyin' anlamında kullanıldığını görmekteyiz. (Emir fiil+fail+meful) öğelerinden oluşmaktadır.

Türkçede de bu deyim düşmanları kovmak anlamında 'ülkeyi veya vatani temizlemek' olarak kullanılmaktadır.

11.

و ساد الصمت فترة أخرى، كان النسيم باردا (s.114)

Romanda geçen *ساد الصمت* ifadesine kelime kelime bakıldığında *ساد* kelimesinin 'hakim oldu' anlamında, *الصمت* kelimesinin ise 'sessizlik' anlamında olduğu görülmektedir. İfadeye bütün olarak bakıldığında 'sessizlik hakim oldu' anlamında olduğu anlaşılmaktadır. Bu ifade deyimler sözlüklerinde yer almayıp, deyim olduğu düşünülmektedir. İfadeden bir ortamın sessiz olduğu anlaşılmaktadır. Deyime sözdizim olarak bakıldığında (fiil+fail) öğelerinden oluştuğu görülmektedir. Türkçede bu ifade yerine aynı şekilde 'sessizlik hakim oldu' ifadesi kullanılabilir.

12.

...كانت خائفة من أن يقع بصري عليها (s. 117)

Romanda geçen *وقع* kelimesi *وقع* fiilinin muzarisidir. Bu fiil 'düşüyor' anlamına gelmektedir. *بصر* ifadesi ise 'görmek' anlamındadır. Bütün olarak ifadeye bakıldığında 'görüş alanıma düştü' anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Bu ifade deyimler sözlüğünde yer almamasına rağmen, deyim olduğu, alanında uzman Araplara sorularak tespit edilmiştir. İfade 'bir şeye bakmak' anlamında kullanılan bir deyimdir. Deyim (fiil+fail) öğelerinden oluşmaktadır. Türkçede bu deyim 'gözü takılmak' olarak ifade edilebilir.

13.

ابتسم في مرارة، و أخذتها الى البيت الذي سنقيم فيه
(s. 143)

Bu ifade tek tek incelendiğinde **ابتسم** kelimesinin 'güldü' anlamında olduğu, **في** bir harf-i cer olup **ابتسم** fiiliyle kullanıldığında -e, -a yönelme halini sağladığı, **مرارة** kelimesinin ise 'acı' anlamında olduğu anlaşılmaktadır. İfadeye bütün olarak bakıldığında 'acıyla gülümsedi' anlamına geldiği görülmektedir. Bu deyim deyimler sözlüğünde yer almayıp, deyim olduğu düşünülmektedir. Deyim (fiil+fail+meful (car+mecrur)) öğelerinden oluşmaktadır. Deyim herhangi bir üzüntülü bir durumda, üzüntüden gülmek anlamında kullanılmaktadır. Türkçede bu deyim 'acı acı gülümsemek' olarak kullanılmaktadır.

14.

الكراهية تآكل قلبي كما تآكل النار الحطب، و حربهم للدين و عقائده يدفعني (s.120)
لأن أرتكب حماقة

Romanda geçen **حماقة أرتكب** ifadesi tek tek incelendiğinde **أرتكب** fiilinin 'işliyorum' anlamında, **حماقة** kelimesinin 'aptallık' anlamında olduğu anlaşılmaktadır. Bütün olarak ifadenin anlamı 'aptallık işlemek' anlamına geldiği görülmektedir. Bu ifade deyimler sözlüğünde yer almayıp, deyim olduğu tespit edilmiştir. Deyim herhangi bir durum karşısında aptallık etmek anlamında kullanılmaktadır. Deyim sözdizim olarak (fiil+fail+mefulün bih) öğelerinden oluşmaktadır.

Sözcük Öbeği Olan Deyimler

1.

...ان تفكيري لم يعد **على ما يرام** (s.112)

Bu ifade tek tek incelendiğinde **على** harf-i cer olup, -e,-a anlamında, **ما** ism-i mevsul olup, 'şey' anlamında, **يرام** ise **يروم** fiilinin meçhulü olup 'istenilen' anlamında olduğu görülmektedir. Ed-Dâvud'un deyimler sözlüğünde 'her şeyin istenildiği gibi olduğu' anlamında tanımlanmıştır. Bu deyim (car+mecrur) öğelerinden oluşmuştur. Türkçede bu deyim 'her şey yolunda' olarak ifade edilebilmektedir.

2.

و يحتقر شرائعهم، و يسخر من دينهم فهذا أمر فوق الطاقة (s.6)

Bu deyim kelimleri tek tek incelendiğinde; **فوق** kelimesi 'üzerinde, üstünde' **الطاقة** kelimesi ise 'güç' anlamında kullanılmaktadır. Deyimin tamamı 'gücün üzerinde' anlamına gelmektedir. Ed-Dâvud'un deyimler sözlüğünde bu deyim 'tahammül edileceğinden daha fazla' olarak tanımlanmaktadır (Ed-Dâvud, 2003: 413).

Deyim bir kişinin normal şartlarda, herhangi bir durum karşısında dayanabileceğinden daha fazla bir güç göstermesi anlamında kullanılmaktadır. Deyim (zarf+muzafun ileyh) ögelerinden oluşmaktadır. Arapçadaki bu deyim, Türkçede 'tahammül sınırlarının üzerinde' olarak ifade edilebilir.

3.

أ ليس هذا منتهى القسوة (s.149)

Romanda geçen منتهى القسوة ifadesi tek tek incelendiğinde منتهى kelimesi 'uç, sınır nokta' anlamında, القسوة ise 'acımasız, sert' anlamındadır. İfadeye bütün olarak bakıldığında 'acımasızlığın uç noktası' anlamı anlaşılmaktadır. Bu ifade deyimler sözlüğünde yer almamasına rağmen deyim olduğu tespit edilmiştir. Deyim (muzaf+muzafun ileyh) ögelerinden oluşmaktadır. Arapçadaki bu deyim Türkçede 'acımasızlığın doruk noktası' olarak ifade edilebilir.

4.

فقد كانت الدنيا هائجة مائجة و قومول ليس شئ حاله (s.17)

Eserde yer alan هائجة مائجة ifadesi tek tek incelendiğinde هائجة kelimesi 'kızgın, öfkeli' anlamında, مائجة kelimesi ise 'dalgalı' anlamındadır. İfade bütün olarak 'öfkeden köpürmek' anlamına gelmektedir. İfade deyimler sözlüğünde yer almayıp, deyim olduğu tespit edilmiştir. Deyim çok sinirlenmek veya öfkeden ne yapacağını şaşırarak anlamını taşımaktadır. Sözdizim olarak bakıldığında bu ifadenin (Kanenin haberi) konumunda olduğu görülmektedir. Türkçede bu ifade 'öfkeden deliye dönmek' deyimleriyle ifade edilebilir.

Sonuç

Kültür, bir toplumun duyuş ve düşünüş birliğini oluşturan, gelenek durumundaki her türlü yaşayış, düşünce ve sanat varlıklarının toplamıdır. Dil ile sıkı bir bağı olan kültürel özellikler dilsel ifadelerin gündelik hayatta kullanımında da belirleyici rol oynamaktadır. Dolayısıyla dil ile kültür, birbirleriyle iç içedir. Dilin bir parçası olan, aynı zamanda bir sözü veciz anlatmaya, edebi bir şekilde ifade etmeye yarayan deyimlerde de kültürün yansımaları görülmekte ve ulustan ulusa, coğrafyadan coğrafyaya deyimini oluşturan kültürel dizgeler değişmektedir. Bu bağlamda bir dilin deyimine hâkim olmak, o dilin ulusunun kültürüne hâkim olmak anlamına gelmektedir.

Deyimler, kişilerin kendilerini daha iyi ifade etmelerini sağladığı ve deyimlerin kişilerin duygu ve düşüncelerini ortaya koyarken kişilere kolaylık sağladığı bilinmektedir. Her dilin kendine özgü deyimleri vardır.

Çalışmaya konu olan Necib el-Kilânî ömrünü İslam davasına adanmış, sadece kendi toprakları olan Mısır'daki Müslümanların sorununu ele almamış, başka topraklarda yer alan Müslümanların sorununa da eserlerinde yer vermiştir. Leyâlî Türkistân adlı romanı, kendi toprakları dışındaki Müslümanların sorunlarına yer verdiği eserleri arasındadır.

Çalışmada Leyâlî Türkistan adlı romanında yer alan deyimlerin incelenmesini konu edinmiş olup, eserde toplam yirmi adet deyim incelenmiştir. İki adedi, isim cümlesi, on dört adedi fiil cümlesi, dört adedi ise sözcük öbeği olan deyimlerdir. İnceleme sonucunda fiil cümlesi olan deyim sayısının daha fazla olduğu görülmüştür. Genel olarak bakıldığında fiil yapısında olan deyim kullanımının daha fazla olduğu söylenebilir. İsim ve sözcük öbeği olan deyim sayısının daha az olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Aksoy, Ö. A. (2013). Atasözleri ve deyimler sözlüğü 2. İstanbul: İnkılap.
- ed-Dâvud, M. (2003). Mu'cemu't-Ta'birî'l-İştilâhî fî'l-'Arabîyyeti'l-Mu'âsıra. el-Ğâhira: Dâru'l-Ğarîb.
- Demirezen, M. (1991). Çeviride kayıplar sorunu. Hacettepe Üniversitesi Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi, 1, 115-132.
- Doğru, E. (2011). Dilin derin devleti deyimler. Ankara: Fecr.
- Durmuş, İsmail. "Mesel". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mesel> sayfasından erişilmiştir.
- el-Kîlanî. (1985). Necip, Lemehât min Hayati, c.I, Beyrut: Memleketu er-Risale.
- el-Kîlanî. (1994). Lemehât min Hayati, c.IV, Beyrut: Memleketu er-Risale.
- el-Kîlanî, Necîb, (2012) Leyâlî Türkistân, Kuveyt: Alsahoh.
- Fâyid, V. (2007). Mû'cemu't-Teâ'birî'l-İştilâhiyye fî'l-'Arabîyyeti'l-Mu'âsıra. Arapça deyimler sözlüğü. el-Ğâhira: Câmî'atu'l-Ğâhira.
- Gümüştam, G. (2012). Deyim bilimi ışığında deyim kavramı. International Journal of Social Science, 5(7), 357-364.
- Sinan, A.T. (2009). Deyimlerin yapısı değişir mi?. International Periodical For The Languages, Litarature and History of Turkish or Turkic Volume, 4(8), 1997-2009.
- Tasa, Muhammed. (2004). 'Necîb el-Kîlanî'nin Talâ'î'u'l-Fecr Adlı Romanı', Nüsha Dergisi, sy.15 yıl 2004.
- Topçu, N. (1999). Fransızca ve Türkçede rakamlı deyimlerin karşılaştırmalı incelemesi ve Fransızca yabancı dil öğretiminde kullanımları. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 15, 173-180.
- Yalçın, P. & Büyüksaraç, Z. (2017). Atasözü ve deyim çevirilerinin Mona Baker çeviri stratejilerine göre incelenmesi. International Journal of Languages' Education and Teaching, 5(4), 817-829.